

PISMA dr. ANTE MANDIĆA OBLASNOM NOO-u ZA ISTRU (1944)

Dražen VLAHOV
Historijski arhiv
Pazin

UDK 949.713-3 Istra Rijeka »1944« (044) : 929 Mandić, Ante
Stručni članak
Ur. 20. 12. 1990.

U ovom prilogu autor objavljuje četiri pisma koja je dr. Ante Mandić, član ZAVNOH-a i AVNOJ-a, jedan od viđenijih građanskih političara jugoslavenske orijentacije, uputio članovima Oblasnog NOO-a za Istru u razdoblju od lipnja do listopada 1944. godine.

I

Dr. Ante Mandić, sin liječnika Frane Mandića, porijeklom iz Kastva, Mihotići, rodio se 2. lipnja 1880. g. u Trstu, gdje je stekao osnovno obrazovanje. Gimnaziju je pohađao u Zagrebu, Trstu i Sušaku. Studirao je pravo u Beču i Gracu gdje je i diplomirao.

S preporodnim idejama upoznao se u ranoj mladosti radeći kao galopin (trkonoša, kurir) kod oca Frane i strica prof. Matka Mandića - urednika »Naše Sloge« i poslanika u Istarskom saboru u Poreču i Carevinskom vijeću u Beču. Sazrijeavajući u borbi s talijanašima put ga je vodio u članstvo raznih nacionalnih udruženja u Trstu (Slovenska čitaonica, Delavsko potporno društvo, Narodna delavska organizacija) gdje je radio kao tajnik ili član njihovih odbora. Zapažena je bila i njegova borba za narodni jezik u crkvi u tzv. »Ricmanjskom pitanju«.

Za vrijeme odvjjetničke pripravnčke prakse u Trstu upoznao se s kćerkom predsjednika suda iz Kijeva, učiteljicom ruskog jezika. Godine 1905. otišao je u Rusiju gdje se oženio.

Po povratku iz Rusije nastanio se u Opatiji i radio kao odvjjetnički perovođa, a zatim i kao odvjjetnik.

Poslije Sarajevskog atentata 1914. g. ponovo odlazi u Rusiju u posjet rodbini. Godine 1915. postao je član Jugoslavenskog odbora. U Odesi je pokrenuo tjednik »Slavenski jug« u kojemu je propagirao ideju o stvaranju Jugoslavije. Uspostavio je političke veze u Petrogradu i zalagao se za uvrštenje ideje o stvaranju Jugoslavije u ratne ciljeve Prve ruske revolucionarne vlade. Za vrijeme boravka u Rusiji zapažen je

njegov rad na organizaciji jugoslavenskih dobrovoljaca za frontu u Dobrudži i Solunu.¹

Nakon izbijanja oktobarske revolucije, na poziv Jugoslavenskog odbora, iz Petrograda prelazi u Švedsku a potom u London, gdje je izabran za šefa Odborove centrale u Londonu i kao takav bio zamjenik dr. Ante Trumbića, predsjednika Jugoslavenskog odbora.²

Po završetku rata dolazi u Zagreb (1919) i postaje tajnik »Jadranskog zbora«. S Milanom Marjanovićem i Rudolfom Giuliom pokrenuo je novine »Slobodna Tribuna« i utemeljio »Jugoslavensko-čehoslovačku ligu« te postao njezinim predsjednikom. Bio je utemeljitelj i tajnik »Jugoslavenske narodne obnove«. Surađivao je s Massarykom, Bedžikom, Stepankom, Milanom Marjanovićem i Rudolfom Giuliom na propagiranju ideje o »Maloj Antanti« i učestvovao u njenoj realizaciji.

Stalno emotivno vezan za Istru i njene probleme, nakon Rapallskog mirovnog ugovora (1920), razočaran Kraljevinom SHS, a na poticaj dr. Trumbića, Meštrovića i Trinajstića, vraća se 1921. g. u Istru (Volosko). Tu je u doba uspostave fašizma u Italiji radio kao jedan od rijetkih hrvatskih advokata, najprije u zajednici s dr. Ulrihom Stangerom, a od 1929. g. dalje samostalno uz pomoć sina dr. Olega Mandića.

Zbog opasnosti da bude uhapšen od strane Talijana 1938. g. prelazi u Beograd s namjerom da organizira odvjetački posao. Nakon izbijanja drugog svjetskog rata i sloma stare Jugoslavije ponovo se vraća u Opatiju (svibanj 1941. g.) gdje stupa u vezu s Jugoslavenskim poslanstvom u Vatikanu (msgr. Niko Moscatello) posredstvom kojega šalje izvještaje: Srđanu Budisavljeviću, Jovi Banjaninu, Boži Markoviću, Savi Kosanoviću, te britanskim javnim radnicima gospodinu Henry Wickham Steedu i doktoru R. W. Seton-Watsonu u kojima im objašnjava razvoj događaja u Jugoslaviji.³

Godine 1942. posredstvom Zvonka Richtmana, Ljube Dorčića i Zvonka Babića (Žulje) uspostavio je vezu s NOP-om, da bi nakon kapitulacije Italije (8. rujna 1943. g.) učestvovao u razoružanju talijanskih vojnika i organizirao NOO u Opatiji.⁴ Kada mu je, neposredno potom, zaprijetila opasnost da bude uhapšen od Nijemaca prelazi na oslobođeni teritorij.⁵ Postaje vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a, te predsjednik Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača. U rujnu 1944. izabran je za predsjednika Oblasnog JNOF-a za Istru. U okviru sprovođenja sporazu-

1 Opširnije vidi: Dragovan ŠEPIĆ, *Građa o radu istarskih predstavnika u Jugoslavenskom odboru*, Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu, sv. XI-XII, Rijeka 1966-1967, str. 221-297 i sv. XIII, Rijeka 1968, str. 181-269.

2 Vidi: dr. Ante MANDIĆ, *Fragmenti za historiju ujedinjenja. Povodom četrdesetogodišnjice osnivanja Jugoslavenskog odbora*, Zagreb 1956.

3 Neke od njih objavio je Ljubo BOBAN u knjizi: *Hrvatska u arhivima izbjegličke vlade 1941-1943: Izvještaji informatora o prilikama u Hrvatskoj*, Globus, Zagreb, str. 367-402. Vidi također i: Ljubo BOBAN, *Veze grupe građanskih političara iz Hrvatskog primorja i Istre s Izbjegličkom vladom*, Dometi 1-2-3/1985, Rijeka 1985.

4 Petar STRČIĆ, *Ante Mandić*, Primorski slovenski biografski leksikon, Gorica 1983, str. 439.

5 »Preuzeo sam poslije sloma Italije, općinske poslove u Opatiji, ali sam poslije par dana morao bježati u šumu« zapisao je Mandić 27. 10. 1944. g. u skici za autobiografiju.

ma Tito - Šubašić 1945. g. postaje član Kraljevskog namjesništva zajedno s D. Sremcem i S. Budisavljevićem. Godine 1946. vraća se u Opatiju.

Umro je 1959. godine u Lovranu.⁶

- . -

Njegovo aktivno uključivanje u NOP koincidira s kapitulacijom Italije (8. rujna 1943) i Odlukom Okružnog NOO-a za Istru (13. rujna 1943) o sjedinjenju Istre s Hrvatskom, odnosno s Jugoslavijom, dakle s događajima koji su iz temelja promijenili međunarodni i pravni položaj Istre, podstakli zamah NOP-a u Istri s jedne, i jačanje autonomaških pokreta, u prvom redu među građanskim elementima u Rijeci i Istri, s druge strane.

Kada je 20. rujna 1943. g. Pazinsku odluku prihvatio ZAVNOH a nešto kasnije i AVNOJ (30. studenog 1943. g.), označilo je to početak otvorene i žive diplomatske borbe za njihovo priznavanje od strane saveznika. Pomoć iskusnog političara i dobrog poznavaoa istarskih prilika, dr. Ante Mandića, koji je iza sebe imao iskustvo iz prvog svjetskog rata kada se također, doduše u nešto različitim uvjetima, vodila slična diplomatska aktivnost ali s poraznim rezultatom za Hrvate i Slovence iz Istre, Rijeke, Zadra i Slovenskog primorja, bila je od posebnog značaja, kako ZAVNOH-u i AVNOJ-u tako i mladom rukovodstvu NOP-a u Istri.

Pisma koja ovdje objavljujemo mogu korisno poslužiti za cjelovitije sagledavanje problematike NOP-a u prvom redu u Istri i na Rijeci, ali istodobno i za upoznavanje gledišta njihova autora o tadašnjoj političkoj orijentaciji u zemlji.

- . -

Ovdje donosimo četiri pisma koja se čuvaju, bilo u originalu ili u kopiji, u Historijskom arhivu u Pazinu, uz napomenu da je samo jedan izrijekom adresiran na Oblasni NOO za Istru. Međutim, iz njihovog sadržaja očito je da su i ostali bili namijenjeni istom rukovodstvu. Činjenicu da se nalaze u zbirci JNOF-a za Istru objašnjavamo time što je autor pisama u rujnu 1944. g. izabran za predsjednika Oblasnog JNOF-a za Istru. Dokumente smo poredali kronološki, kako su i nastajali i označili progresivnim rednim brojem uz kraći regist za svakog posebno. Pri njihovom redigiranju u cijelosti je poštivan tekst izvornika. Ostavljene su neizmijenjene sve je-

⁶ Pored literature iz bilježaka 1, 2, 3 i 4 o Anti Mandiću vidi: Ljubo BURŠIĆ, *Hrvatski advokati u Istri i Liburniji*, Odvjetnik, 9/1986, str. 217; Vinko ANTIĆ, *Položaj Rijeke od kapitulacije Italije do drugog zasjedanja AVNOJ-a*, 8.IX-29.XI.1943, Jadranski zbornik, 7, Rijeka-Pula 1969, str. 10; Antun GIRON, *Talijanski izvori o događajima na obalnom području Liburnije u prvoj polovini rujna 1943*, Vjesnik HARIp, sv. XXVII, Pazin-Rijeka 1985, str. 53-60. U ovom prikazu korišteni su i podaci iz Mandićeve autobiografije, čija kopija se čuva u fondu Oblasnog JNOF-a za Istru u Historijskom arhivu Pazin (dalje HAP).

⁷ Svoju zadaću u toj situaciji možda je najbolje opisao sam Mandić u pismu V. Bakariću 19.VII.1944: »Moja situacija je vanredno teška, moji zemljaci me gnjave, žele da ih izvjestim o stanju i razvoju pitanja Istre i o našim izgledima i gledaju čak na mene kao na čovjeka koji može na taj razvoj uplvisati (...)Istra je bila već dva puta žrtvovana od vlastite braće u korist općih interesa. Mi, Istrani nika-ko ne želimo da se to dogodi i treći put. Kao stari političar koji sam sam prošloga rata pratio i sam upliva- na razvitak naših odnosa sa Italijom, znadem da u ovim prilikama imamo sve izgleda da postignemo pravil- no rješenje ovog našeg pitanja, ako se svojski zauzmemo i ako ne propustimo povoljne prilike koje nam se nudjaju.«

zične karakteristike. Isto tako ostale su neizmijenjene i sve riječi u kojima se nalazi znak »dj« umjesto »đ«, kao naprimjer »medju«, »zaledje«, »dogadja«, »dodju« i sl. iz jednostavnog razloga što ih nalazimo kako u pismima pisanim strojem, tako i u onima koje je autor pisao vlastoručno.

Osnovni podaci o dokumentu naznačeni su u bilješci ispod teksta. U bilješkama su data i nužna obrazloženja potrebna za bolje razumijevanje teksta dokumenta. Iz istog razloga u bilješci broj 38 donosimo pismo dr. Vladimira Bakarića dr. Anti Mandiću od 20. kolovoza 1944. g., premda to nije uobičajeno u ovakvim slučajevima, smatrajući da će ono u tome kontekstu korisno poslužiti svrsi cjelovitijeg sagledavanja tadašnjih političkih prilika.

II

1.

1944, srpanj 24.

Pismo dr. Ante Mandića /Oblasnom NOO-u za Istru/ u kojemu navodi osnovne odredbe »Rimskog pakta« između Jugoslavenskog odbora i predstavnika demokratskih stranaka u Italiji 10. travnja 1918. g. koje se odnose na pitanja razgraničenja između Jugoslavije i Italije.

Konfidencijalno!⁸

ZAVNOH, 24-7-944.

Dragi drugovi,

koristim se polaskom druga Lenca⁹ u Rijeku, da Vam pošaljem nešto informacija.

Moram konstatirati, na žalost, da se moja predvidjanja, o kojima sam Vam govorio usmeno i nedavno opet pisao, prilično točno ispunjuju. Naša stvar glede Istre danas ne stoji još dobro i mi ćemo imati teške diplomatske borbe, ako želimo da se naše pitanje povoljno i definitivno riješi.

Naravski, mi se ne trebamo ničesa bojati: sa vojskom, kakovu imamo, i s Istarskim odredima odlučnim da silu silom odbiju, mi možemo mirno gledati u budućnost, spremni da odbijemo silom svaku Dannunziadu, ako bi se neko usudio, da ju pokrene. A mislim, da će se teško tko naći, koji će se usuditi, da zametne kavgu s partizanskom vojskom: na bojištu je ona pokazala, što umije, a ako bi tko i htio, da se s nama ulovi u koštac, imao bi javno mnijenje čitavog svijeta protiv sebe.

Tako se ja osobito ne bojim za našu stvar. Ali to ne znači, da smijemo biti neoprezni ili nemarni, i da smijemo propustiti ma i samo jednu od onih mjera, koje su kadre, da nam olakšaju našu zadaću.

⁸ HAP, Oblasni JNOF za Istru, kopija.

⁹ Vjerovatno Viktor.

Razgovarao sam nedavno sa odaslanstvom braće Slovenaca i oni se u svemu s menom i Olegom¹⁰ slažu. U njima ćemo naći najbolju podršku, jer je njihov položaj još izloženiji od našega.

Stvar stoji ovako - diplomatski, naime:

Londonskim paktom od 24.4.1915.¹¹ dodijeljen je sav teritorij do Rijeke, ali bez ove, Italiji.

Borba, što ju je Jugoslovenski Odbor poveo protiv tog ugovora, svršila je time, da je sklopljen dne 10.4.1918. na Kapitolu tako zvani Rimski pakt, i to s jedne strane medju predstavnicima većine talijanskog parlamenta i tal. senata, a s druge strane od predstavnika Jugosl. Odbora, Srpske Skupštine, Univerziteta i dobrovoljaca. Sudjelovali su i Čeoslovaci,¹² Poljaci i Rumunji.

Sadržaj Rimskog pakta, u koliko se nas tiče, je slijedeći:

1. Ujedinjenje svih Jugoslavena u jednu državu predstavlja životni interes Italije, baš kao što ujedinjenje svih Talijana pod talijanskom krunom predstavlja životni interes Jugoslavena. I jedni i drugi obvezuju se na međusobnu pomoć u cilju dostizanja tih ciljeva i zajedničke obrane Jadranskog mora.

2. Razgraničenje medju Talijanima i Jugoslovenima ima se provesti tako, da svaki od njih dobije onaj teritorij, koji je kontinuativno naseljen stanovništvom jedne, odnosno druge nacije.

3. Etnografski »otoci« (nuclei-jezgre) jedne od obiju nacija, koji se nalaze uključeni ili okruženi življem druge nacije, dobiti će najširu jezikovnu, kulturnu itd slobodu.

Zaključenje toga pakta uslijedilo je uslijed presije Engleza na Talijane i ponešto i na nas; a sama ideja iznikla je kod Engleza t.j. kod Wickham Steeda,¹³ koji ju je predložio engleskoj vladi, koja ju je odobrila.

¹⁰ Dr. Oleg Mandić, sin dr. Ante Mandića.

¹¹ Tako stoji u izvorniku. Ovdje se vjerovatno potkrala greška. Londonski pakt potpisan je 26.4.1915. (Vidi: Milan MARJANOVIĆ, *Londonski ugovor iz 1915, prilog povijesti borbe za Jadran, 1914-1917*, Zagreb 1960, str. 445; Dragovan ŠEPIĆ, *Istra u imperijalističkom programu Italije (do Londonskog ugovora 1915)*, Pazinski memorijal, 5, Pazin 1976, str. 142.

¹² Tako stoji u izvorniku.

¹³ Henry Wickham Steed (1871-1956), engleski publicist, urednik »Timesa« (1919-1923), zatim »Review of Reviews« (1923-1930), profesor srednjovjekovne povijesti na Londonskom univerzitetu (1925-1938), te komentator BBC-ja (1937-1947). Kao bečki dopisnik »Timesa« prisustvovao je Friedjungovu procesu. Bio je dobar poznavalac prilika u Austro-Ugarskoj Monarhiji. Za vrijeme prvog svjetskog rata zalagao se za raspad Austro-Ugarske Monarhije i zastupao mišljenje da na njenim ruševinama treba stvoriti, na osnovi načela o samoopredjeljenju naroda, nove nezavisne nacionalne države, a u prvom redu Jugoslaviju i Čehoslovačku. Bio je jedan od organizatora »Kongresa potlačenih naroda« (8-10. travnja 1918) u Rimu, na kojemu su pored Talijana i Jugoslavena učestvovali i Čeoslovaci i Rumunji. Kongres je završio potpisivanjem »Rimskog pakta« (opširnije vidi dr. Ante MANDIĆ, *Fragmenti za historiju...*, n. dj.).

Pakt bio je primljen na znanje oficijalno od Amerike, od Engleske i od Francuske, a dne 9. septembra 1918. i od talijanske Vlade.

Kako vidite, pakt je zaključen medju demokratskim elementima obiju država i osnovan je na istim principima, koje su iznijeli saveznici i na kojima se temelji Sovjetski Savez.

Na žalost, poslije rata došli su na vlast u Italiji imperijalistički i fašistički faktori i Vama je dobro poznato, kako su Mussolini¹⁴ i grof Sforza¹⁵ nasilno iskoristili slaboću Jugoslavije i prešli preko Rimskog pakta.

Danas je on više aktuelan nego ikada: on riješava pitanje naših granica s Italijom na prijateljski način u suglasju s talijanskom demokracijom i s principima iznijetim od saveznika.

Ali... u diplomaciji se ništa ne dobija lako, bez cijenkarenja i mešetarenja. Izgleda da se hoće iskoristiti i pitanje Istre, da si stanoviti faktori osiguraju neke kompenzacije.

Do danas je talijanska Vlada odbila, da pregovara o granicama. Badoglio¹⁶ odbio je, da preda vojnike iz Istre i Giričkog,¹⁷ koji služe u talijanskoj vojsci, našoj N.O.V. i nama se na spretan način spriječava svaka propaganda u pogledu onih krajeva.

Mi smo u privilegiranom položaju, jer smo u posjedu većeg dijela terena, a biti ćemo u posjedu i čitavog terena onoga momenta, kad izbacimo iz zemlje Njemca. A tada, ako bude tko imao kakav zahtjev, morat će da s našom vojskom računa.

Koliko mi je poznato, naši ljudi iz Istre, koji služe u drugim ne Istarskim jedinicama, su već dostatno obučeni i izvježbani, te će biti dokora¹⁸ i iz njih formirane posebne Istarske jedinice, ponajprije Istarska divizija.¹⁹ Možda je rad za to već u tijeku, a i tako ove jedinice ne operiraju daleko od Istre i mogu biti uvijek pri ruci.

¹⁴ Mussolini Benito (1883-1945), vođa talijanskog fašizma, diktator Italije. Nakon iskrcavanja saveznika u Italiju svrgnut s vlasti (25.VII.1943). Uz pomoć Nijemaca osniva tzv. Talijansku socijalnu republiku na području sjeverne Italije. 1945. talijanski su ga partizani uhvatili i strijeljali.

¹⁵ Sforza Carlo (1871-1956), talijanski diplomat, političar i historičar. Kao ministar vanjskih poslova Italije potpisao je Rapallski ugovor (1920). Po dolasku fašista na vlast u Italiji ostaje u emigraciji (Pariz). Nakon kapitulacije i okupacije Francuske (1940) prebacio se u SAD i preko društva »Giuseppe Mazzini« nastavio s političkim djelovanjem. U Italiju se vratio 1943. (Vidi: Dragovan ŠEPIĆ, *Talijanski antifašisti u emigraciji i pitanje Julijske krajine*, Pazinski memorijal, 9, Pazin 1979.)

¹⁶ Badoglio Pietro (1871-1956), maršal Italije. Nakon pada Mussolinia (25.VII.1943) formirao je Talijansku vladu i 3.IX.1943. potpisao primirje i bezuvjetnu kapitulaciju Italije, što je objelodanjeno 8.IX.1943. g.

¹⁷ Tako stoji u izvorniku.

¹⁸ Isto.

¹⁹ 43. istarska divizija formirana je naredbom VŠ NOV i POJ od 29. kolovoza 1944. g. (Vidi: Danilo RIBARIĆ, *Borbeni put 43. istarske divizije*, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1969, str. 181.

Svakako moramo mi Istrani biti spremni, da vučemo zadnje konsekvencije. Mussolini je rekao: *I confini non si discutono, si difendono!*²⁰ To je veoma dobra riječ, koju moramo uzeti k srcu.

Ovoliko na Vašu informaciju i da se znadete ravnati u radu, osobito s Talijanima. Mi radimo ono malo, što po našim silama možemo. Preduzeo sam neke korake, da budu informirani i naši mjerodavni faktori, specijalno o Rimskom paktu, koji je malo poznat, a koji prejudicira riješenje a da ne ošteti nijednu stranku.²¹ Držite vezu sa Slovencima, i javite mi što se tamo kod Vas događa i kako stvari stoje. Jeste li primili moje zadnje pismo?

Oleg Vas pozdravlja drugarski, a isto i odani Vam

(dr. Ante Mandić)

2.

1944, rujan 9.

Pismo dr. Ante Mandića /Oblasnom NOO-u za Istru/ u kojemu upozorava na opasnost od autonomaša i izvještava o svojoj djelatnosti.

9-9-944.

Dragi drugovi,²²

Poslao sam pred dva dana Oblasnom N.O.O. Istra par riječi zajedno s jednim pismom na Talijane, kog možete - ako Vam se čini zgodno - multiplicirati i poslati uplivnijim Talijanima na Rijeci i u Istri. Stvar je nešto drugački ispala, jer sam se u njoj dotaknuo svih onih momenata, koje Vi u Vašim izvještajima navadjate kao razloge sumnja i dvojba Istarskih Talijana. Postupajte s tim pismom kako znate.

Čujem, da se na Rijeci i kod nas pojavljuju separatističke struje: čak da su se neki naši složili s dr. Bellasichem²³ i drugima u svrhu propagande za tampon-državu. Uvje-

²⁰ O granicama se ne raspravlja, one se brane.

²¹ O tome je poslao opširan izvještaj Vladimiru Bakariću, a kopiju dostavio na znanje J. B. Titu. U popratnom dopisu adresiranom na Maršala 20. srpnja 1944, Mandić ističe:

»Iz inostrane štampe, koju koliko toliko pratim, stalo mi je jasno, da naše povjereništvo inostranih poslova ne iskorišta neke političke pozicije, koje je Jugoslovenski Odbor pred 25 i više godina izvještio u pitanju našega razgraničenja sa Italijom.

Da udovoljim odgovornosti, koju osjećam prema mojim zemljacima, a i želji mojih drugova iz Istre, koji zabrinuto traže informacije, upravo sam na druga Bakarića pismo, koje prilažem na Vašu informaciju u prepisu, s molbom da bi i Vi, poštovani družo Maršale, izvolili primiti uvid u isto i upliviti na povjereništvo za inostrane poslove u smislu istoga, ako - kako se nadam - nadjete to za shodno.«

²² HAP, Oblasni JNOF za Istru, izvornik pisan zelenom tintom, 3 lista, 5 str.

²³ Usporedi: Radule BUTOROVIĆ, *Sušak i Rijeka u NOB*, Rijeka 1957. i Mladen PLOVANIĆ, *O Rijeci od 1943. do 1945. s posebnim osvrtom na »Liburniste« i »Autonomaše - Zanellijane«*, Pazinski memorijal, 13, Pazin 1984, str. 313-384. Dok se kod R. Butorovića navodi dr. Marino Bellasich (Belašić) M. Plovanić govori o Salvatore Bellasichu (Belašiću). Očito je da obojica misle na istu osobu. Ne ulazeći u pitanje da li se radi o osobi s dva imena ili o slučajnoj grešci, upozorio bih da M. Plovanić na osnovi podataka prikupljenih u Historijskom arhivu u Rijeci smatra da je riječ o »advokatu, jednom od najistaknutijih osoba riječkog političkog života, a naročito privrednog, u razdoblju od 1918-1943. godine«, te da je Salvatore Bellasich (Belašić) »odnarođeni Hrvat, istaknuti aneksionist, istaknuti mason (jedno vrijeme i »veliki meštar« riječke masonske lože), bliski suradnik poznatog prefekta Temistocla Teste i generalni sekretar za privredne poslove u prefekturi kvamerske provincije 1941-1943. godine«, te član fašističke organizacije.

ren sam, da - kako stvari danas stoje, a sutra će one možda još i bolje stajati - sav ovaj njihov rad nema nikakog izgleda na realizaciju. Ali ipak treba tu mnogo opreza, da budemo spremni za svako iznenadjenje.

Izgleda naime, da neki naši prijatelji ne bi lošim okom gledali, kad bi se zaista stvorile tamo dvije tampon-državice, sa Rijekom i Trstom na čelu. Razlozi su jasni, a čini se, da se o tome i radi. Stvar bi postala ozbiljnija onoga momenta, kad bi savezničke jedinice došle u Istru, jer bi sjegurno iste išle, možda iz nedovoljne informacije ili drugih razloga, na ruku onima, koji u onom smjeru rade. Ali i to još ne bi bila nesreća, jer bi se i za to našlo lijeka, u toliko bar, što bi Rusija, koja je dobro informirana o našim stvarima, sjegurno poduprla naše težnje. U ostalom neznamo još, kako će se stvari razviti, a možda ćemo već i za kratko vrijeme moći da budemo mirni.

Za svaki slučaj Vas ja molim, da mi što prije javite imena onih, koji rade u smislu separatizma, bilo to naši bilo to Talijani. Pretpostavljam, da su to sve ljudi a' la Bellasich t.j. takovi, koji imaju sve izgleda da dodju u listu okupatorskih pomagača kao bivši iskorištači i štetočini. U tom pogledu bi se ih moglo odmah raskrinkati time, da ih stavimo na crnu listu, ako su to zaslužili, i time bismo mi onemogućili, da se njihova imena upotrijebe za agitaciju od strane onih, koji za njima stoje i koji kane u budućnosti da se njima koriste. Jer možete biti uvjereni, da ti ljudi imaju internacionalno zaledje, koje ih podržava ili bar kuša podržavati. Javite mi s toga molim Vas njihova imena; pa ćemo mi onda nešto poduzeti, da ih prikažemo javnosti, kakovi jesu.²⁴

S dolaskom Crvene Armije na našu sjeveroistočnu granicu popravile su se naše prilike za 100%: Srbija je ustala i to znači za nas neizmjereno mnogo, jer je ona bila naša glavna skrb. Imamo sve izgleda, da ćemo sada moći kompaktno nastupati, ako bude samo malo pameti; a izgleda, da je ima. Što će dalje biti, neznamo; ali znamo da će biti dobro.

Kanio sam, da dodjem k Vama i već sam se spremao. Medjutim smo bili pozvani na Vis na sjednicu Pretsjedništva Avnoja. Dogadjaji su se medjutim tako naglo razvili, da se ne može gubiti vrijeme putovanjem na Vis preko Barija. Sjednicu ćemo s toga negdje kod nas držati. Onda ću odmah u Istru, bar ću nastojati da dodjem, jer mi drugovi, izgleda, kane dati drugu zadaću u centru, gdje će biti vrazjegja okapanja u prvo vrijeme.

Ne umišljam si, da bi ja tamo mogao pomoći: Vi ste se svi pokazali tako sjajnim organizatorima, da prosto uživam, kad se ovdje o Istri i o Istranima govori. Baš sada bio je kod mene šef naše informativne službe, te mi je rekao, da po njegovom mnijenju Istrani prednjače svim drugim krajevima i u pogledu kompaknog istupanja, hrabrosti, požrtvovnosti i nacionalnog saznanja. Mnogo su trpili naši, ali su si i osvije-tlili obraz.

Sa našom emigracijom, na žalost, stvar ne stoji tako. Pozvali smo ju opetovano na rad; ali badava. Mnogo se ih kritizira i svi mi pričaju, da su to sve kafanski političari,

²⁴ Na lijevoj margini uzduž ovoga pasusa podvučena je okomita crta plavom tintom.

koji čuvaju kožu. Veoma mi je to žao. Sastavio sam poziv za njih, što će ga Pretsjedništvo J.N.O.F. objelodaniti. Ali mi izgleda, da je kasno i da neće više mnogo koristiti. Ljut sam, jer nijesam mogao od njih dobiti materijala za propagandu.²⁵

Hvala Vam za lijekove, što ste mi ih poslali: bilo je baš ono, što je našim ljekari-
ma najviše manjkalo. Ako možete pošaljite još.

Usrdno Vas molim, da mi pošaljete materijale o Istri, koji treba našem Povjere-
ništvu za spoljašnje poslove. Sigurno ćete moći pribaviti stare i nove statistike t.j. od
prije 1918. g., i sadašnje. U opće pošaljite, ako nadjete, sav materijal, što ga možete do-
biti o polit. i etničkim u Istri.²⁶ Hitno ga trebamo, a od nikuda da ga dobiješ.

Ako imate mogućnosti, pošaljite mi jedan putni pisači stroj - makar i talijanski;
jer smo tu jako siromašni u tom pogledu. T.j. bolje ga ne šalžite: dok amo stigne, imat
ću valjda već drugi!

Budite tako ljubazni i informirajte se (dakako veoma diskretno), što je s mojom
familijom. Maja tog. internirali su mi ženu, nevjestu i unuka u Trstu u Rižieri.²⁷ Naši
su preduzeli neke korake; ali od tada neznam, što je s njima. Budite tako dobri, pa se
pointeresirajte i javite mi, i srdačna Vam zahvala na tome.

Pozdravite mi od srca Istru i sve drugove i ostajte mi Zdravo!

Vaš

dr. Ante Mandić

3.

1944, rujan 21.

Pismo dr. Ante Mandića Oblasnom NOO-u za Istru u kojemu govori o mobili-
zaciji kadrova za rad u Istri, skreće pažnju na aktivnost autonomaša u Rijeci i
informira o stavovima saveznika prema pitanju Istre i razgraničenju s Italijom.

21-9-1944.

Oblasnom N.O.O.

I S T R A²⁸

Koristim se polaskom drugova Kirac,²⁹ Božić³⁰ i Vušković,³¹ da Vam se javim.

²⁵ Kada nije dobio traženi materijal od pojedinaca iz Zagreba, kojima se prethodno bio obratio, Mandić je 21.VIII.1944. pisao Stjepanu Prvčiću, predsjedniku Oblasnog NOO-a za Zagreb vjerujući da će njemu preko organa Odbora biti lakše pribaviti traženi materijal »prije nego potreban ne samo nama nego i Nacionalnom Komitetu za njegov diplomatski rad (...) za riješenje pitanja ograničenja s Italijom«. Pismo s gorčinom zaključuje »javi mojim Istranima u Zagrebu, da bi se morali i oni maknuti! Čudnovato, kako se sjajno drži narod u Istri, kako se bori i radi. U svim jedinicama ima mnogo Istrana, kod kuće nema više muškaraca osim djece i staraca, a istranska emigracija sjedi u Zagrebu, pripovijeda i dangubi! Šteta!«

²⁶ Tako stoji u izvorniku.

²⁷ Rižarna (tal. Rise(r)ia), koncentracioni logor. Nakon savezničkog bombardiranja Rižarne prebače-
ni su u Opatiju i kućni zatvor (Vidi: Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima...*, n. dj., str. 400)

²⁸ HAP, Oblasni JNOF za Istru, izvornik pisan strojem, 1 list, 2 str. i dodatak na 1/2 l.

²⁹ Nismo mogli sa sigurnošću utvrditi puno ime.

³⁰ Isto.

³¹ Isto.

Vaši izvještaji učinili su veoma dobar utisak. Iz njih vidimo, da se u Istri radi i organizira, da je narod svijestan, inicijativan, požrtvovan i da je dobro vodjen. Saopćenja, koja nam Vi oficijalno šaljete, potvrđena su usmenim pripovjedanjem drugova, koji se iz Istre vraćaju i koji sa oduševljenjem govore o vladanju naroda u Istri. Mislim, da ne govorim neistinu, ako tvrdim, da se na Istrane gleda danas kao na jedan od onih elemenata, koji u našem pokretu prednjače.

Mi ovdje shvaćamo težinu Vaše situacije i uradili smo sve moguće, da bi Vam poslali još novih radnika na pomoć. Mnogo ih ima, koji su spremni da dodju i koji se prijavljaju, ali badava je šiljati Vam ljude, koji teško razumiju naše dialekte i koji nemaju ni pojma o našim prilikama. Iz Zagreba se našim ljudima teško ide. Valja priznati, da ima i tamo naših, koji sjajno rade. Ali mnogima se prosto neće iz Zagreba i sve naše molbe, sva naša zaklinjanja ostala su bez uspjeha odn. uspjeh je bio veoma malen. Jučer se javio kod nas na našu radost i Mate Balota,³² a isto je došao i muzičar Zlatić.³³ Oni privremeno ostaju kod naših ustanova. A ako imate glede njih što da predložite, izvolite nam pisati. U dogovoru sa ovdješnjim drugovima poslao sam Istranima u Zagrebu jedno otvoreno pismo, prilično oštro, pozivajući ih da podju u Istru na rad, ili bar da se priključe NOP.

Sretan sam što se naše pitanje u internacionalnom smislu mnogo popravilo. Sigurno ste čuli i čitali zadnji govor Maršala Tita, od kojega Vam šiljem u prilogu primjerak.³⁴ Drug Tito jasno govori, a još opredjeljenije izrazio se³⁵ Povjerenik za vanjske poslove Dr. Smodlaka,³⁶ koji dovikuje Talijanima: Ripassate l'Isonzo e resterem amici!³⁷ Mislim, da je u tom pogledu bio od koristi i rimski sastanak Churchill-Tito. Neznam točno, što se tamo govorilo, ali sjegurno je to, da je naš Maršal jasno izložio engleskom premjeru naše stanovište. A danas mislim da mogu

32 Mijo Mirković.

33 Slavko.

34 Misli se na Titov govor održan na proslavi dvogodišnjice Prve dalmatinske udarne brigade 12.IX.1944. na Visu, naknadno objavljen u »Novoj Jugoslaviji« br. 13-14. listopad 1944. U Istri je umnožen kao letak »Govor Maršala Tita« prema vijesti »Slobodne Jugoslavije«. Primjerak nije sačuvan u prilogu pisma.

35 Riječi »izrazio se« dva puta su upisana u izvorniku.

36 Dr. Josip Smodlaka (1869-1956). Na Smodlakin članak upozorio je Mandića osobno predsjednik AVNOJ-a dr. Ivan Ribar u pismu od 5.VIII.1944. (»Upozoravam te na članak Smodlakin, koji je izišao u br. 7 Nove Jugoslavije. Sa Smodlakom sam bio u Italiji. Moram priznati da je hrabar i realističan. Nema kod njega izvrđavanja. Tito kaže da mu je dobro poslužio pri razgovoru sa Šubašićem.«) O dr. Josipu Smodlaku opširnije vidi u: *Zapisi dr. Josipa Smodlaka*, JAZU, Razred za društvene nauke, knj. 5, Zagreb 1972.

37 U Smodlakinom tekstu kojega je objavila Nova Jugoslavija br. 7 stoji: »Ripassate l'Isonzo, e torneremo fratelli! (Vratite se preko Soče, i bit ćemo opet braća!)«. Isti tekst nalazi se i u broširanom izdanju tog članka, kojega je 1944. godine objavila tehnika »SLOBODA« Oblasnog NOO-a za Istru.

ustvrditi, da će u Istri u svakom slučaju ostati naša armija tamo, i ako se kod nas saveznici možda iskrcaju, a isto da će ostati dalje i naše narodne Vlasti u upravi.³⁸

Baš pogledom na tu mogućnost valja da smo veoma spretni i obazrivi. Ja vjerujem, da su se mnogi Talijani opametili i da trijezno prosudjuju situaciju, te uslijed toga i lojalno s nama suradjuju. Ali istodobno vjerujem i to, da medju njima ima i dosta nerazumnih, koji ne shvaćaju struje novoga vremena i koji se, kako sam izvješten, podavaju nekim starim iluzijama, koje nemaju nikakvog izgleda, da bi se ispunile. Znamo čak i to, da se spekulira sa eventualošću stvorenja neke male republike iz naših krajeva i da se čak skupljaju dobrovoljci za novu Dannunziadu. Neki hoće čak da bude ta republika u vezi sa Rusijom, dakako sasvim nezavisno od Jugoslavije. Dakako mi se možemo samo smijati tim prohtjevima. Kako stvari danas stoje i kako su danas odnosi naši sa Rusijom, mogu sasvim kategorički izjaviti, da se u čitavoj velikoj Sovjetskoj državi ne bi našao ni jedan jedini čovjek, koji bi te prohtjeve podupro protiv želje Jugoslavije.

Rusija je najtočnije obaviještena o našim željama i namjerama i ona ih podupire u svojoj i u inostranoj javnosti, kako ste to mogli razabrati iz članka Ilije Erenburga, koji čak izričito spominje Rijeku i Dannunzia. A ako bi se ipak našao kakav Dannunzio, bože moj, i to ne bi bila za nas nesreća: možda bi se naši partizani čak poveselili i likvidirali bi čitavu stvar za 48 sati.

Glavno je, da budemo mi ispravni i da ne idemo na lijepak onim našim protivnicima, koji kušaju da iskoriste našu širokogrudnost u svoje uske svrhe.

Tako se nedavno obratio na Zavnoh Odbor za Provincijski Plan u Rijeci sa zahtjevom, da čitav kraj oko Rijeke u jedan okrug,³⁹ i poslali su prepise meni i drugu

³⁸ Informaciju o tome dr. Ante Mandić dobio je od dr. Vladimira Bakarića u pismu od 20. kolovoza 1944. kojega ovdje u cijelosti donosimo:

Dragi doktore,

U svom sam Ti prošlom pismu bio obećao, da ću Te obavještavati o svim novim momentima u pitanju Istre i slovenskih krajeva, ranije pod Italijom. O tim je problemima bilo razgovora na prošlom sastanku druga Tita s Churchillom i s vojnim licima.

Na sastancima je to pitanje bilo pokrenuto na našu inicijativu. Saveznici su bili na te krajeve gledali kao na talijanske krajeve, gdje oni mogu da rade što hoće u slučaju iskrcavanja. Na naš inzistiranje, oni su promijenili držanje i pristali, da u slučaju iskrcavanja ili prolaska njihovih trupa tim terenom priznaju naše vojne i civilne vlasti, a da samo postave svoja osiguranja prolaženja i potrebnih komunikacija nakon prolaska. Obećali su se ponašati kao i u Jugoslaviji u istom slučaju.

Nakon izlaganja naših pogleda na te probleme (kao i ostalih izlaganja) sam je Churchill kazao, da se on nada, da ćemo na mirovnoj konferenciji biti istih pogleda. Kazao je da bi on bio i za to, da se odmah našoj vojsci priključe svi oni Slovenci i Hrvati, raniji državljani Italije, koji se sada nalaze u Italiji, na Sardiniji i Korzici, ali kaže da u tome treba saglasnost Rooseveltovu.

Uzged budi rečeno, kad mu je Tito izlagao patnje i borbu Istre, Beneške Slovenije i Primorskog, staromu su potekle suze.

Ima nekih znakova, po kojima se može zaključiti, da će nam borba za te krajeve biti teža s Americancima, nego s Englezima. Amerika - kako za sada izgleda - podupire nekakav plan samostalnih zona na tom području (tampon države). Mogli bismo imati dosta muke dok to razbijemo.

Churchill je bio obećao, da će se savjetovati o toj stvari s Rooseveltom i iznijeti mu naš stav. Meni se čini, da bi bilo dobro kad bismo mu poslali nekakav memorandum s obrazloženjem naših prava. Ukoliko se s tim slažeš, molim Te, dragi doktore, da mi pomogneš i da požuriš kod ZAVNOH-a sakupljanje onih podataka, koje smo već telegrafski tražili i o kojima sam ti posljednji put pisao.

Drugarski Te pozdravlja

odani Ti

V. Bakarić

³⁹ Tako stoji u izvorniku.

Vrkljanu.⁴⁰ Pošto se to i Vas tiče, šiljem Vam prepis istoga zajedno s odgovorom, što sam im ga poslao.⁴¹

Mislim, da je najnepodesnije vrijeme sada, da se bavimo pitanjima, koja kraj sve svoje važnosti nijesu ipak ništa drugo nego jedan detalj. Ovakvih pitanja imat ćemo da riješimo na stotine i stotine jednako važnih, i ne daj bože, da se mi sad latimo toga posla: ta pitanja bi iscrpila sav naš rad i svu našu pažnju, zaplela bi nas u sporove i protuslovlja i skrenula bi naš Pokret sa one zdrave linije na kome se danas nalazi. Mi imamo danas samo jednu zadaću, a ta je izražena u programu JNOF: Pobjeda i stvaranje nove slobodne, demokratske, federativne Jugoslavije, u kojoj će biti ujedinjeni svi naši krajevi! Sve što nas može skrenuti sa ove kolotečine, ide u prilog naših neprijatelja, koji će se rado latiti svake mogućnost, da nas svedu na taj krivi put. Mi nikako nismo da nasjedamo fašistima, kojih ima još mnogo i od kojih se mnogi danas kamufliraju krinkama modernih lozinka. Interesantno je svakako, da se slična pitanja nigdje u našoj državi ne pokreću nego na Rijeci i u Trstu, koji su bili ognjišta fašizma.

Ja sam Vam poslao jedno pismo na Talijane i ovlastio Vas, da ga publicirate, ako mislite, da je korisno. Na Rijeci sam dosta poznat i ima dosta lica, s kojima sam u dobrim odnosima uvijek bio, pa i ako su Talijani bili a mi s njima uvijek u borbi. Možda bi dobro bilo, da ono pismo, ako ste ga primili, prepišete na mašini ili inače i pošaljete uglednijim Riječanima. Pismo sam bio naknadno nadopunio nekim dodatcima na osnovi onoga, što sam razabrao da treba kazati na osnovi Vaših izvještaja. Te dodatke ja više nemam, jer sam ih poslao u rukopisu, pa Vam na svaki slučaj šilejem još jedan prepis prvotnog pisma za slučaj, da ga želite upotrijebiti. Dobro bi bilo, da se jedan prepis dostavi najdiskretnijim načinom dostavite onim licima, koje konspiracije radi nadvadam u priloženom zatvorenom pismu adresovanom na drugove Pretsjednika i tajnika (Krasovca⁴² i Cerovca⁴³).⁴⁴

Veza medju nama je još uvijek desperatna. Nastojte da stvorite neku stalnu pouzdanu vezu. Od svoje strane uredio sam, da će mi biti stavljen na dispoziciju jedan veoma pouzdan drug sa zadaćom, da tu vezu organizira. Isti će se prikazati kod Vas i ja Vas molim, da s njime zajedno uredite sve potrebno. U sadašnjim vremenima moramo da imamo najpouzdaniju vezu, po kojoj ćemo moći uvijek korespondirati.⁴⁵

Lijekove sam dobio i lijepo Vam se zahvaljujem i u imenu ZAVNOHa.

Prilažem Vam i prepis prevoda letaka, što se iz Trsta širio u našim krajevima. Pošaljite mi materijale i letake, što ih šire po našim krajevima, Vaše i protivničke.

Drugarski Vas pozdravlja

Dr. Ante Mandić⁴⁶

P.S. Prilažec vam »Zahtjev« Odbora za provincijalni plan za Rijeku opažam da sam razgovarao ovdje sa jednim drugom koji je kod toga sudjelovao i ovih dana došao sa Sušaka ovamo. Ja sam njega zamolio neka na svoje drugove upliva da se rad toga

40 Ante.

41 Nije sačuvano u prilogu.

42 Joakim Rakovac.

43 Ante Cerovac-Tonić.

44 Tekst »Dobro bi bilo...Cerovca« u izvorniku je precrtan zelenom tintom. Na lijevoj margini stoji napomena pisana istom tintom »Očekujem vaš izvještaj za august - Mandić.«

45 Stojan Laginja (Vidi dok. br. 4).

46 Potpis tintom.

Odbora koordinira sa radom vaših i radom Sušačkog NOO. Naravski, ne poznavajući prilike i ljude, koji suradjuju u Odboru nisam si dozvolio da im dadem kakvu uputu. Lično mi pako izgleda, da bi bilo šteta da se rad ovih ljudi, u koliko ima u njem pozitivnoga, zabaci, nego da bi bolje bilo, da se rezultati njihova rada iskoriste i da se ih osokoli, da i dalje rade, u slučaju ako je taj rad dobar i koristan. Svakako sam mu rekao da treba da uvijek drže pred očima, da njihovo djelovanje nikad ne izidje izvan okvira nadležnog NOO, jer su to jedine vlasti, koje naš pokret priznaju izvan vojničkih. Izgleda mi, kako sam čuo da je čak ovaj Odbor raspušten što li, prepuštamo vama da prosudite kako se ima taj rad nastaviti ili inače provesti. Ali svakako vas molimo, da nas detaljnije obavijestite što je imade tu na stvari.

S drugarskim pozdravom

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU!

4.

1944, listopad 16. i 22.

Pismo dr. Ante Mandića /Oblasnom NOO-u za Istru/ u kojemu govori o međunarodnom položaju Jugoslavije, odnosima sa susjednim zemljama, situaciji u zemlji i svojim kontaktima s predstavnicima stranih misija.

ZAVNOH, 16-10-1944.

Dragi drugovi,⁴⁷

primio sam Vaš izvještaj od 16.p.m. i zapisnik sjednice ONOO.28/31.9.1944. i lijepo Vam se na njima zahvaljujem. Izvještaj nije ovaj put povoljan, čak ima mnogo neprijatnoga i u njemu i u zapisniku. Svakako nas veseli, da Vi sami tako objektivno gledate na svoj rad. Vaš izvještaj je iskren, pošten, u njem se ništa ne skriva i ne poljepšava, a to je garancija za daljni uspjeh rada. U stvari ću Vam pak kazati, da se i kraj Vaše kritičnosti ipak vidi, da u radu lijepo napredujete. Hvala Vam.

Hvala Vam lijepa i na izboru na čast pretsjednika OONOF. i dobro ste uradili, što niste čekali na moje saglasje, kad je trebalo izdati proglas. Da Vam istinu kažem, vjerojatno je, da ne bih se bio latio pretsjedništva, da ste me pitali prije, jer smatram da za to treba mlađji čovjek, a ne ja, koji sam već ostario i smalaksao.⁴⁸ I tako se kanim sasvim povući iz politike, koja mi je već dosadila. Ali ja se nadam na Vas i na Vaše mladje snage, i uvjeren sam, da će i Front pod Vašim rukovodstvom jednako lijepo napredovati, kao što i ostale naše stvari u Istri.

Prije nego predjem na odgovor Vašem izvještaju, saopćiti ću Vam u kratko, kako gledamo na vanjski položaj. To će ujednostavniti sporazumijevanje u našim specijalno Istarskim pitanjima.

Vanjska situacija se preokrenula znatno u našu korist.

U prvom redu radi napredovanja Ruske armije i odnosa Rusije prema nama. Rusija je danas daleko unutra na našem tlu i mi danas neznamo, dokle će još doprije-

⁴⁷ HAP, Oblasni JNOF za Istru, kopija.

⁴⁸ Kada je u rujnu 1944. konstituiran Oblasni JNOF za Istru dr. Ante Mandić izabran je za njegovog predsjednika.

ti. Možda će nas to njeno napredovanje riješiti svake skrbi za naše granice... Ali već danas osjećamo u najvećoj mjeri pomoć Rusije, njenu bratsku, nesebičnu pomoć. Oni nam pomažu kod osvajanja Beograda, sutra će nam pomoći u Zagrebu, nakon toga, što su nam pomogli kod osvajanja naših istočnih krajeva. Kako ste mogli razabrati iz Radio-izvještaja, prisutnost ruske armije na našem tlu raspršilo je mnoge iluzije reakcionarnih krugova Zapada u našem pogledu, pa ti krugovi danas resignirano gledaju na ono što se kod nas događa i što će se još dogoditi, te računaju samo još na Grčku, pošto su im sve nade glede Bugarske i njene buduće uloge propale. Naši su uspjeli, da sklope s Bugarima dogovor glede istočnih granica: našoj Makedoniji bit će pripojeno još nekoliko makedonskih okruga, koji su dosele bili pod Bugarskom upravom: a to nam otvara široke vidike za naše buduće odnose s Bugarskom i izgled, da se mi definitivno izmirimo s njima i stupimo s njima u najuže veze.

Srbija je danas sva ustala:... bilo je isključeno u naprijed, da bi se Srbi mogli boriti s Rusima, pa bilo i sto Nedića⁴⁹ i Ljotića⁵⁰ u Srbiji. Danas imamo već preko 150.000 Srbijanaca u našoj armiji, a skoro ćemo ih imati i mnogo više. Bilo je tu naime pitanje naoružanja: sad nam je Rusija stavila na raspolaganje potpuno naoružanje za 15 divizija (od 12-14.000 momaka svaka), dala nam je dovoljno tenkova, artiljerije, motorizacije, pa i avijacije, i za kratko će naša vojska pretstavljati mnogo opasniju snagu, nego li je čak i dosad bila. Tako su propale sve nade nekih krugova, da će se Srbija izjaviti za dinastiju: ona je danas sva na našoj strani i sigurno je, da ćemo se moći mirno i bez velikih trzavica moći da razvijemo.

Vidjeli ste već, da je uslijed tog ojačanja i naša diplomacija (koja je u istinu uvijek bila dorasla čak i najtežim situacijama, jer je i takih bilo), promijenila svoj stav prema saveznicima i da danas ona govori kao velesila. Ono gospodsko odbijanje pomoći UNRRA imponiralo je saveznicima, ojačalo je naš položaj u međunarodnom životu i pokazalo je saveznicima, da mi nećemo ni pod koju cijenu dozvoliti, da nam se, pod izlikom podijeljivanja pomoći, uvuku u zemlju velike reakcionarne organizacije, koje bi imale zadaću, da rade ispod žita na našem razjedinjavanju i zarobljivanju u korist inostranog kapitalizma. Tako ćemo sada uslijed tog skandala - jer to se smatra u inostranstvu kao skandal - ipak dobiti savezničku pomoć, ali dijeliti ćemo ju pomoću naših vlastitih organa bez tudje intervencije. Naš primjer izgleda da će slijediti, koliko bude mogla, i Francuska, a i druge države.

Uspjeh naše diplomacije je i taj, da nam se Albanija veoma približila. Albanski komitet je doduše pristao na savezničko iskrcavanje, ali su se Saveznici morali obvezati, da će rešpektirati domaće vlasti, da će ostati samo u albanskom Primorju i da će napustiti Albaniju, čim bude protjerana Njemačka snaga. Saveznici imaju veoma malo pristalica u Albaniji i tamo uživaju ugled samo Tito i NOV.

Izgleda nadalje, da ćemo i mi bit pošteđeni od savezničkog iskrcavanja, barem u Istri. Bilo je najprije dogovoreno, da će doći do iskrcavanja, ali da će se poštivati pozicije naše vojske i narodnih vlasti, t.j. one vlasti, koje budu Saveznici našli u doba iskrcavanja. Time su računali i naši autonomaši i spremali se za taj momenat. Izgleda kao sigurno, da je i to propalo. Kraj sve one dešperatne hajke, koju su u zadnje doba

⁴⁹ Nedić Milan (1877-1946), armijski general u Kraljevini Jugoslaviji. Od kolovoza 1941. predsjednik kvislinske vlade u Srbiji.

⁵⁰ Ljotić Dimitrije, političar iz Smedereva. Osnivač Jugoslavenskog narodnog pokreta Zbor (1935). Nakon kapitulacije Jugoslavije otvoreno surađuje s Nijemcima i organizira oružane formacije za borbu protiv NOP-a.

digli na nas Talijani i neki drugi njihovi prijatelji, naša stvar stoji bolje nego ikada. I ako smo oprezniji, pa i ako se spremamo na svaki nepredvidljivi slučaj, danas smo za Istru mirni, pa i za sve tamo do naše granice na Soči. Pitanje je jedino još glede Trsta: Tu ide još borba, tu se čine razne konjeksije, ali mi mislimo, da će i to sve pasti u vodu, kao što su pale mnoge druge stvari. Naša je stvar da budemo spremni i odlučni, te da uradimo sve moguće, da nas kakav nepredvidljivi slučaj ne iznenadi. Ali očevidno je, da se prilike razvijaju na našu korist, pa možemo mirno raditi dalje u uvjerenju, da se ovaj puta nitko neće s nama igrati kao što pred 25 godina.

To bi morali da drže pred očima naši autonomaši tamo na moru. Nema nikakog izgleda, da bi Saveznici mogli doći u naše krajeve; pa i ako dodju spremni smo, da uočimo situaciju i da se prema tome vladamo. Saveznici znadu, da smo spremni, da se za naše granice borimo protiv svakoga, koji bi zasegnuo u naša nacionalna prava i da se mi danas za to spremamo više nego ikada. Ja sam lično rekao pred par dana jednom savezničkomu predstavniku, koji nosi krupno ime,⁵¹ da ćemo se boriti makar i protiv njegovog naroda, ako im padne na pamet, da s nama trguju kao svojedobno u Londonskom ugovoru. On me uvjeravao, da im to nije ni kraj pameti. A ja sam uvjeren, da je to istina, jer od svih skandala, što ih je bilo bio bi najveći taj, da se jugoslovenski partizani potuku sa Saveznicima: tu bi mi imali na našoj strani svu demokraciju čitavog svijeta, i nijedna vlada ne bi bila u stanju, da opravda takav stav proti nama.

Nastavak 22-10-1944.

Drug Pajo⁵² odgovara Vam na Vaš izvještaj, s toga propuštam da se i s time bavim.

Zadnjih dana imao sam neke interesantne razgovore sa pretstavicima inostranih misija i utisak mi je ostao veoma dobar. Ali ja opetujem: moramo biti strašno obazrivi, jer reakcija na svim stranama radi protiv nas. Vam je poznato, valjda bolje nego nama ovdje, što se radi na Rijeci i u Trstu: u potonjem gradu šire se letaci, u kojima se traži, da bude Trst sa zaledjem pripojen kao posebna jedinica... Sovjetskoj Rusiji, a na Rijeci traži se autonomaška državnica sastavljena po uzoru Švajcarske iz jednog Riječkog, jednog hrvatskog kantona i jednog slovenskog.⁵³ To je sve rad reakcije, a mi mislimo, da za svime tome stoje fašistički krugovi, koji se nadaju na taj desperatni način izbjeći sudbini, koja ih čeka, pa se nadaju na to, da će namamiti naš svijet na udicu, iskorištavajuć njegove simpatije za Rusiju. Mi s Rusijom stojimo dobro i ne trebamo njihovu pomoć da bi se ti odnosi popravili: i Rusija, a i mi znamo točno što hoćemo i što mo-

51 Mandić misli na Randolpha Churchilla (Vidi: Lj. BOBAN, *Hrvatska u arhivima...*, n. dj., str. 399).

52 Dr. Pavle Gregorić, tajnik ZAVNOH-a.

53 Riječ je o tzv. »liburnistima« Ivana Rubinića (Giovanni Rubini) i njihovom memorandumu »Rijeka prije prvog svjetskog rata i danas s obzirom na političku aktivnost« od 6. travnja 1944. g. Prema mišljenju Mladena Plovanića dokument je »pisan na talijanskom jeziku, ali nije jasno da li je i potpisan«. Isti autor ukazuje na činjenicu da se u literaturi spominje više primjeraka toga dokumenta koji se međusobno razlikuju »u broju predloženih kantona« (dva, tri i četiri). Tvrdi da je Rukovodstvo NOB-a u lipnju 1944. godine došlo u posjed primjerka u kojemu se predviđa da se »Liburnijska konfederacija« ima sastojati od tri kantona i to: Kanton Rijeka, Kanton Sušak i Kanton Bistrica (Slovenija). Vjerovatno je Mandić dobio uvid u taj dokument, koji se danas čuva u Arhivu Instituta za suvremenu povijest pod signaturom KP-287/161. (Opširnije vidi: Mladen PLOVANIĆ, *O Rijeci...* n. dj., str. 313-384)

žemo postignuti i složni smo u svemu bez saradnje one stanovite gospode, koji idu samo za time da nas razdvoje i zavedu.

Mi moramo pamtit i samo jedno, a to je slijedeće: U slučaju, da bi saveznici trebali da se iskrcaju u Istri - jer i taj slučaj je moguć - obećali su da će respektirati one vlasti, koje će naći na licu mjesta,⁵⁴ a isto i našu vojsku.⁵⁵ Treba se s toga što osnovatelnije organizirati i posvuda uvesti našu vlast, da se u zadnjem momentu ne bi štogod neprijatnoga dogodilo. Ono što je nama poznato, poznato je sjegurno i našim protivnicima, koji se možda - čak i sjegurno, spremaju da u zadnji moment stvore kakovu tobožnju organizaciju, koja će se saveznicima pretstaviti kao mjestna vlast.

Neka Vam bude prva skrb, da se to ne dogodi, jer će se u takom slučaju tražiti i vlas na jajetu, da se nama pokvare poslovi.

Preporučam Vam, da udovoljite pozivu druga Paje⁵⁶ glede šiljanja lira, koje nužno trebamo.

Šiljemo Vam druga Stojana Laginju, koji ima nalog da stvori pouzdanu vezu između Vas i nas. Budite tako dobri i odredite potrebno, da uzmogne izvesti svoju zadaću. To je osobito važno za slučaj, da bi se saveznici iskrcali u Istri.

Pravo ste uradili, što ste prema Talijanima zauzeli odlučan stav: moramo pokazati veliko razumijevanje za njih, pravičnost, ali nikada i nikako slabost. Ako su tako ljudi, da ne shvaćaju događaje, te još uvijek misle, da se s nama mogu igrati i tražiti čak otcjepljenje dijelova Hrvatske u korist neke fantastične državice... eh, dobro, neka čine, ali neka pamte, da se takav rad može kvalificirati po najstrožim odredbama kaznenog zakona.

Nastojat ćemo da popravimo odnos prema našima u nekim vojnim odredima: teška je to stvar, Vi sami znate, ali od strane komande bit će sjegurno učinjeno sve, da se one nezgodnosti odstrane.

Svršavam, jer kurir odlazi. Ostajte mi zdravo i pozdravite mi prijatelje i drugove onako, kako Vas Oleg⁵⁷ i ja pozdravljamo.

Od Zavnoha ste primili dva projekta uredaba glede talijanskih banaka i industr. poduzeća koji se nalaze u rukama neprijatelja. Ako ne dobijete na vrijeme upute - onda u slučaju nepredviđene potrebe - postupajte u smislu istih uz vlastite inicijative i izdajte potrebne naloge prosto u imenu Obl. N.O.O. za Istru i za Rijeku, jer u Rijeci ima najviše tih poduzeća.⁵⁸

(dr. Ante Mandić)

54 Podvučeno u izvorniku.

55 Vidi bilj. br. 29.

56 Dr. Pavle Gregorić.

57 Dr. Oleg Mandić.

58 Ovaj posljednji pasus dopisan je tintom na lijevoj margini.

SUMMARY

LETTERS WRITTEN BY DR. ANTE MANDIĆ TO THE DISTRICT
NATIONAL LIBERATION COMMITTEE FOR ISTRIA (1944)

Dražen Vlahov

The author publishes four letters written by Dr. Ante Mandić, a member of ZAVNOH and AVNOJ and one of the more prominent Yugoslavia-oriented bourgeois politicians, to the members of the District National Liberation Committee for Istria.

The letters were written in the period from June to October 1944, i.e. at a time when an intensive international diplomatic struggle was being waged for the recognition of the decisions made in Pazin concerning the succession of Istria from Italy and its annexation to Croatia and Yugoslavia. In these letters Mandić sets forth his understanding of international relations as they concern the issue of the border between Yugoslavia and Italy, discusses the results achieved in this respect by the Yugoslav Committee during World War I, warns against the danger of autonomist movements, primarily in Rijeka, and provides information on the military-political situation in Yugoslavia, on relations with neighbouring countries and on his contacts with members of Allied missions in Yugoslavia.

In the introduction, the author provides a brief biography of Dr. Ante Mandić.

RIASSUNTO

LE LETTERE DEL DOTT. ANTE MANDIĆ AL CPL REGIONALE PER
L'ISTRIA (1944)

Dražen Vlahov

In questo contributo l'autore pubblica quattro lettere inviate dal dott. Ante Mandić, membro dello ZAVNOH e dell'AVNOJ, uno dei più noti uomini politici borghesi di orientamento jugoslavo, ai membri del CPL Regionale per l'Istria.

Le missive sono datate tra il giugno e l'ottobre 1944, nell'epoca in cui, cioè, si stava conducendo un'intensa battaglia diplomatica in sede internazionale per il riconoscimento delle decisioni di Pisino sulla secessione dell'Istria dall'Italia e sulla sua unione alla Croazia, rispettivamente alla Jugoslavia. In esse il Mandić espone il suo punto di vista sui rapporti internazionali relativamente alla delimitazione dei confini tra Jugoslavia e Italia, sui risultati conseguiti in proposito dal Comitato Jugoslavo durante la prima guerra mondiale; richiama l'attenzione sul pericolo del movimento autonomista, soprattutto a Fiume; fornisce informazioni sulla situazione politico-militare in Jugoslavia, sulle relazioni coi Paesi limitrofi e sui suoi contatti con i membri delle missioni alleate in Jugoslavia.

Nella parte introduttiva del contributo, l'autore presenta una breve biografia del dott. Ante Mandić.